

УДК 94 (477) 930.22:377:06.014

І.В. Гончаренко

## ДОКУМЕНТАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ТА ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ПЕРІОД НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті, на основі аналізу низки джерел простежено документаційне забезпечення навчальної та господарської діяльності закладів освіти на українських землях у період німецької окупації в роки Другої світової війни.

Об'єктом даної публікації є навчальна та господарська діяльність закладів освіти на українських землях у період німецької окупації.

Завдання публікації – проведення аналізу документального забезпечення та його впливу на діяльність і результативність роботи закладів освіти, що діяли на території українських земель у період німецької окупації.

Мета дослідження – на основі вивчення публікацій, монографій, матеріалів архівних фондів зробити аналіз, з'ясувати концептуальну спрямованість цього пласту інформації. Під час написання статті використані загальнонаукові (аналізу і синтезу) та історичні (проблемно-хронологічний) методи.

Доводиться констатувати, що сегмент документаційного забезпечення навчальної та господарської діяльності закладів освіти на українських землях у період німецької окупації в роки Другої світової війни в наукових працях українських учених продовжує залишатися недостатньо вивченим, чим і зумовлене звернення автора до цієї теми.

**Ключові слова:** документаційне забезпечення, навчальна та господарська діяльність, заклади освіти, окупаційна адміністрація.

І.В. Гончаренко

## ДОКУМЕНТАЦИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ УЧЕБНОЙ И ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧРЕЖДЕНИЙ ОБРАЗОВАНИЯ НА УКРАИНСКИХ ЗЕМЛЯХ В ПЕРИОД НЕМЕЦКОЙ ОККУПАЦИИ В ГОДЫ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

В статье, на основе анализа ряда источников, прослеживается документационное обеспечение учебной и хозяйственной деятельности учреждений образования на украинских землях в период немецкой оккупации в годы Второй мировой войны.

Объектом данной публикации является учебная и хозяйственная деятельности учебных заведений на украинских землях в период немецкой оккупации.

Задача публикации – проведение анализа документального обеспечения и его влияния на деятельность и результативность работы учебных заведений, действовавших на территории украинских земель в период немецкой оккупации.

Цель исследования – на основе изучения публикаций, монографий, материалов архивных фондов сделать анализ, выяснить концептуальную направленность этого пласта информации. При написании статьи использованы общенаучные (анализа и синтеза) и исторические (проблемно-хронологический) методы.

Приходится констатировать, что сегмент документационного обеспечения учебной и хозяйственной деятельности учреждений образования на украинских землях в период немецкой оккупации в годы Второй мировой войны в научных работах украинских ученых продолжает оставаться недостаточно изученным, чем и обусловлено обращение автора к этой теме.

**Ключевые слова:** документационное обеспечение, учебная и хозяйственная деятельность, учебные заведения, оккупационная администрация.

© Гончаренко І.В.

I.V. Goncharenko

## DOCUMENTATION SUPPORT FOR EDUCATIONAL AND ECONOMIC ACTIVITIES OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS ON UKRAINIAN LANDS DURING THE GERMAN OCCUPATION IN THE SECOND WORLD WAR.

*In the paper using analysis of a number of sources traced the documentation support for educational and economic activities of educational institutions on Ukrainian lands during the German occupation in the Second World War.*

*The object of this publication is educational and economic activities of educational institutions on Ukrainian lands during the German occupation.*

*The task of publishing is analysis of Documentary support and its influence on the activity and effectiveness work of educational institutions which operated in the Ukrainian lands during the German occupation.*

*The aim of the study is clarify the conceptual orientation of the layers of information, make the analysis based on the study publications, monographs and archives. During the article writing used general scientific methods (analysis and synthesis), historical (problem-chronological).*

*It must be noted that the segment of documentation support for educational and economic activities of educational institutions on Ukrainian lands during the German occupation in the Second World War in scientific works of Ukrainian scientists is still poorly understood, and this caused the author to address this topic.*

**Keywords:** *documentation support, educational and economic activities, educational institutions, occupation administration.*

Донині все ще невивченими залишаються проблеми, пов'язані з соціокультурними тематичними нішами, аполітичними формами та засобами суспільної самодіяльності цивільного українського населення в екстремальну добу нацистської окупації. Серед проблем, які потребують спеціального дослідження, перебуває також і політика нацистської окупаційної адміністрації у сфері освіти, вплив на цей процес української інтелігенції та місцевих допоміжних органів управління. Об'єктивне їхнє вивчення сприятиме відновленню історичної правди.

Крім того, відсутніми є узагальнюючі чи спеціальні праці, у яких вивчалися процеси в освіті місцевого населення на окупованій території України.

На даний час ще не створено єдиної узагальнюючої праці із зазначеної проблематики. Звернення до окремих освітніх сюжетів у контексті дослідження дотичної тематики дає можливість скласти певні уявлення про освітнє життя періоду окупації. Серед авторів таких праць варто зазначити В. Кучера, П. Чернегу, В. Шайкан, Г. Голиша, М. Головка, С. Гальчака, О. Потильчака. Автори вважають, що своєю освітньою політикою окупанти прагнули духовно поневолити український народ. Водночас акцентується увага на позиції тієї час-

тини інтелігенції, яка лишилася на окупованій території та намагалася змінити становище, в якому опинилася система освіти в Україні. Представники ж німецької адміністрації суворо контролювали та обмежували цей процес, ретельно переглядали навчальні програми, здійснювали добір кадрів.

Різні типи закладів освіти в умовах окупації охарактеризував в одному із розділів кандидатської дисертації О. Потильчак, розглядаючи цю проблему під кутом зору організації економічної експлуатації населення

С. Гальчак у монографії «Східні робітники з Поділля у третьому рейху» доводить, що, відшукуючи резерви трудової сили, окупанти закривали навчальні заклади, а українська молодь потрапляла у своєрідні пастки, коли вивозилася до Райху прямо з-за шкільної парти. Для конкретизації цих прикладів С. Гальчак наводить нормативно-правову базу, на основі якої проводилося закриття навчальних закладів задля поповнення кількості направлених на роботу до Райху.

В. Шайкан у монографії «Ідеологічна боротьба в Україні періоду Другої світової війни 1939-1945 рр.» доводить, що відкриті нацистами школи в окупованій Україні стали засобом реалізації ідеологічного протистояння.

Один із підрозділів монографії та окремі публікації з освітянської проблематики окупаційного періоду належать О. Гончаренку. Автор монографії, присвяченої питанням організаційно-правового забезпечення функціонування окупаційної адміністрації РКУ, поміж іншим розглядає і проблему відновлення закладів освіти професійного спрямування, наводить відповідні ілюстрації, вважаючи, що необхідність повноцінної економічної експлуатації ресурсів окупованої країни викликала потребу в підготовці фахівців із середньою спеціальною освітою [21].

Окремі сюжети про відновлення роботи закладів професійної освіти містять дисертаційне дослідження та публікації Л. Бідочі. Вона зауважує, що в роки окупації було відкрито школи з українською мовою навчання, що сприяло національному освідомленню молоді, хоча й існувала заборона викладати історію і географію України [13].

Важлива інформація щодо спроб відновлення освітнього життя в окупованому Дніпропетровську міститься в публікаціях В. Борисова, який зображує процес відновлення роботи шкіл та закладів професійної освіти. При цьому в роботах цього дослідника виділено позицію місцевого і німецького керівництва міста, які по-різному вбачали шляхи реалізації проблеми відновлення освітнього життя в окупованому Дніпропетровську [6].

Восени 1941 р. частина закладів освіти відновила свою роботу. Оскільки ні військова адміністрація тилового району групи армій «Південь», ні тим більше адміністрація РКУ ще не мали чітких і однозначних нормативних установок з цього приводу.

Першим офіційним документом, який надійшов від Райхсміністра східних окупованих територій, стали Директиви про створення системи шкільної освіти в Україні. Директиви проголошували запровадження обов'язкової семирічної освіти та поширювалися на дітей, яким 1942 р. виповнювалося 7 років.

Простежувався дисбаланс та неузгодженість навчальних планів навіть у межах однієї генеральної округи. Наприклад, у межах генеральної округи «Київ» у народних (початкових) школах Києва та гебітскомісаріатах «Полтава» і «Біла Церква» діяли різні навчальні плани.

Щотижневе навантаження для III класів київських шкіл передбачалося 30/28 год. (для хлопців і дівчат). У школах Полтави для цього виділялося 24 год., а Білої Церкви – 26 год. У Києві діти вивчали такі предмети: вітчизнознавство (6 год.), українська мова (10 год.), співи (1 год.), арифметика (5 год.), фізичні вправи та ігри (5/3 год.), ручна праця і шитво (3/3 год.), рисунки і малювання (3/3 год.) [1, арк. 5].

У Полтаві для цієї ж категорії учнів призначалися такі предмети: Закон Божий (2 год.), українська мова (10 год.), каліграфія (2 год.), арифметика (7 год.), малювання (1 год.), співи (1 год.), фізкультура (1 год.) [2, 245].

На теренах гебітскомісаріату «Біла Церква» генерального округу «Київ» для III класів тих же народних шкіл виділялося 26-годинне щотижневе навантаження, і що характерно, з іншими предметами: українська мова (12 год.), арифметика (6 год.), географія (2 год.), природознавство (2 год.), каліграфія (2 год.), фізичні вправи (2 год.) [3, арк. 24, 25].

Відповідний різнобій у навчальних планах спостерігається і на рівні народних шкіл інших генеральних округів РКУ. Наприклад, випускники рівненських шкіл вивчали такі навчальні предмети, як: українська та німецька мова, арифметика, історія, географія, природознавство, каліграфія, співи, малювання [4, арк. 16].

Військовою адміністрацією було надано дозволи на відкриття роботи закладів, які готували спеціалістів із середньою та нижчою професійною освітою. Восени 1941 р. в окупованому Дніпропетровську було відкрито шість ремісничих шкіл – автотранспортна, електромонтажна, дві слюсарно-токальні, швейно-трикотажна, деревообробна; технікуми – землевпорядний, залізничний, індустріальний, музично-драматичний і фельдшерсько-акушерська школа [5, 84, 90]. Аналогічні процеси відбувалися під керівництвом Житомирського обласного управління. Наприклад, восени 1941 р. по Житомирській обл. планувалося відкрити 6 ремісничих шкіл, 14 фахових середніх закладів, а також педагогічний та сільськогосподарський інституту [6, 105]. Восени 1942 р. в Херсоні діяло 6 фахових шкіл. 602 учні навчалися в автотранспортному технікумі. Навчальний процес забезпечував 21

викладач. У будівельному технікумі навчалися 226 учнів, а навчальний процес забезпечували 11 викладачів. 170 учнів та 3 викладачів нараховувалося у складі сільськогосподарського технікуму. На трьох курсах будівельного технікуму навчалися 156 учнів та працювали 7 викладачів. Ще 650 учнів навчалися у медичній школі, яка готувала фельдшерів та фармацевтів. Навчальний процес забезпечували 15 викладачів. У музичній школі навчалися 116 учнів, які поділялися на 7 класів [7, арк. 6, 7].

Відкриття навчальних закладів вирізнялося надзвичайною помпезністю і мало суто пропагандистський характер. На відкриття технічної та торговельної шкіл у Кременці 5 березня 1942 р. було запрошено 24 особи, серед яких бургомістр Мілевський, ландвірт Березка, священник Григорович, члени магістрату, представники «Жіночої служби України», редакції газети «Кременецький вісник» та ін. [8, 164].

Оскільки матеріально-технічна база багатьох довоєнних навчальних закладів виявилася знищеною радянською евакуацією та нещодавніми військовими діями, наявні залишки приміщень, навчального обладнання та кадрів об'єднувалися навколо одного близького чи спорідненого закладу освіти, який і здійснював підготовку кадрів схожого типу. Наприклад, на базі шляхового, будівельного та механічного технікумів м. Житомира було створено один навчальний заклад – механічну школу. Навчання розпочалося з вересня 1942 р. 1943 р. передбачалося випустити 20 електромеханіків та 20 техніків-шляховиків [9].

На початку 1942 р. було наведено певний лад у типовому розмаїтті діючих навчальних закладів. У цей період розпочинається підготовка до відкриття фахових навчальних закладів двох рівнів: дворічних підготовчих шкіл, що забезпечували здобуття неповної середньої освіти та попередню професійну підготовку, а також трирічних середніх професійних шкіл, училищ і технікумів різних напрямків. Таким чином було відкрито торгові, сільськогосподарські, шляхово-будівельні, лісомеліоративні школи, школи садівництва й овочівництва, ремісничі підготовчі школи. Підготовка робітничих кадрів здійснювалася й на окремих підприємствах, у майстернях та

різноманітних вузькопрофільних професійних курсах [10, 264, 265].

Місцеві українські адміністрації також зробили власний внесок у цю справу. За ініціативи міських і районних управ відкривалися різні короткотермінові курси з підготовки працівників комунальної сфери. Як правило, терміни навчання учнів були невеликими – всього кілька місяців. Саме так здійснювалася підготовка кровельників, столярів, брукарів та інших некваліфікованих кадрів для комунальної сфери. Комунальна інфраструктура міст була настільки зруйнована, що й цих підготовлених спеціалістів усе одно не вистачало.

Вищу освіту цього періоду репрезентували Дніпропетровський та Київський університети, Вінницький, Київський, Полтавський та Черкаський педагогічні інститути, Вінницький та Київський медичні інститути, а також ціла низка факультетів технічних вишів. Особливу зацікавленість в окупантів викликали сільськогосподарські інститути. Частина з них відновила свою роботу. Принаймні, наявні документи дозволяють стверджувати, що восени 1941 р. розпочалася активна підготовка з їхнього відкриття.

Доволі цікавими та неординарними виявилися плани місцевої інтелігенції щодо відновлення роботи Дніпропетровського університету, який мав розпочати підготовку студентів уже в листопаді 1941 р. Планувалося змінити структуру і склад факультетів університету. Поряд із традиційними структурними підрозділами у складі історичного, філологічного, фізико-математичного, хімічного, біологічного та географічного факультетів, на базі колишніх галузевих інститутів формувалися нові факультети – медичний із фармацевтичним відділом та сільськогосподарський. Передбачалося введення принципу безкоштовного навчання та забезпечення житлом, харчуванням, одягом, стипендією студентів, які виявляли відмінні знання. По-новому розв'язувалося питання відвідування студентами лекцій, які викладалися українською мовою. Планувалося введення вільного відвідування лекційних занять. Адміністрація вишу відмовлялася від принципу обов'язкового складання форм контролю в жорсткі, визначені деканатами

терміни. Студент самостійно визначав термін складання заліково-екзаменаційної сесії, зобов'язуючись скласти форми контролю знань певного року навчання для переведення на старший курс. Змінювалися і навчальні плани підготовки спеціалістів. Збільшувалася кількість навчальних годин для вивчення кількох іноземних мов, одну з яких студент мав право обирати самостійно. Відповідно до власних нахилів та інтересів, студенти перших курсів прослуховували комплекс дисциплін за власним вибором.

Розуміючи, що більшість студентів не мала достатніх матеріальних ресурсів, які б дозволяли їм навчатися, адміністрація вишу вирішила організувати студентський кооператив, до підрозділів якого входили: художня та механічна майстерні, лекторське бюро, а також бюро перекладачів [11].

При відновленні роботи вищих та середніх навчальних закладів зберігалася їхня довоєнна структура. Наприклад, 20 жовтня 1941 р. було відновлено роботу Київського університету в складі історико-філологічного, юридичного та фізико-математичного факультетів, ботанічного саду, зоологічного музею, архіву давніх актів та обсерваторії. Керівний склад університету складався з ректора, проректора з наукової та навчальної роботи, проректора з адміністративно-господарської частини. Щоправда, всі керівники структурних підрозділів мали статус тимчасово виконуючих свої обов'язки. У випадку, якщо навчальні заклади не відновлювали свою роботу, для збереження належного цим установам майна та проведення інвентаризації, вводилася посада уповноваженого. Так, відповідно до наказу по відділу культури і освіти Київської міської управи від 4 жовтня 1941 р., Ф.О. Юрков був призначений тимчасово виконуючим обов'язки уповноваженого по сільськогосподарському, лісогосподарському та ветеринарному інститутах. До його службової компетенції відносилися питання здійснення охорони переданого майна та приміщень. Ось як звучало формулювання одного з таких кадрових наказів від 2 грудня 1941 р.: «У зв'язку з тим, що з 29/11.-1941 р. призначено на посаду директора Учителського Інституту п. Завітневича, звільнити уповно-

важеного цього інституту п. Казанського з цього ж числа» [12, арк. 6].

Спостерігається цікава тенденція у сфері професійної освіти. Вже восени 1941 р. політика окупаційних регіональних адміністрацій як у зоні відповідальності військової, так і цивільної адміністрації, безпосередньо залежала від особистого бачення німецьких керівників. Цілком очевидно, що й позиція місцевої української адміністрації також відігравала свою важливу роль. Якщо в одних регіонах, наприклад на Уманщині, було відновлено роботу сільськогосподарського інституту, то в інших (приміром, на Полтавщині) далі розмов та пропагандистських акцій справа так і не зрушила з місця. Якщо у Вінниці та Черкасах педагогічні інститути розпочали роботу, то в Полтаві та Києві ці заклади освіти перебували в законсервованому стані.

Ставлення окупантів до проблем гуманітарної освіти полягало у забороні навіть самої ідеї її запровадження. Наприклад, керівник групи «Наука», створеної в Києві, доктор фон Франк'є у звіті про стан української освіти й науки наголошував: «Жодна німецька служба не відчувала потреби у послугах вузів (інститутів) гуманітарного профілю», а бригад енгюрер СС Квітцрау, який займався створенням у Києві «Збірного інституту науково-технічного профілю», відкидав навіть саму ідею існування українських гуманітарних інститутів, що, на його думку, «бачаться як наукові барахолки» [13, 78].

Одним із нововведень періоду осені 1941 р. було створення учительських семінарій, які здійснювали підготовку педагогічних кадрів із середньою спеціальною освітою. Терміни навчання у них відповідали аналогічним навчальним закладам, які діяли в УРСР.

Частина колишніх вишів упродовж окупації змінювала свій статус. Наприклад, Уманський сільськогосподарський інститут 1942 р. був перетворений на вищу агрономічну школу, яка готувала спеціалістів середнього професійного рівня. Аналогічним виявилось майбутнє і Житомирського сільськогосподарського інституту [14], і інших навчальних закладів, які готували цю категорію спеціалістів ще до війни.

Заклади освіти самотужки вирішували питання хронічного недофінансування, здійснюючи поступовий перехід до своєрідного «госпрозрахункового принципу». Вищі сільськогосподарського профілю, які мали у своєму розпорядженні частину врожаю 1941 р., зібраного силами студентів та викладачів, намагалися продати її місцевому населенню. Адміністрація Уманського сільськогосподарського інституту восени 1941 р. через місцеву пресу звернулася до населення із повідомленням про можливість продажу помідорів, кабачків, буряків, моркви, а також щеп яблунь, черешень, вишень, слив та абрикос [15].

Викладацький склад Дніпропетровського університету та політехнічного інституту також провадив господарську діяльність. Міжвишівське геолого-розвідувальне бюро пропонувало виконати широкий комплекс робіт: від розшуку корисних копалин і місцевих будівельних матеріалів до мінералогічного, петрографічного та палеонтологічного вивчення гірських порід, руд та інших корисних копалин [16].

Відновлення роботи вищих закладів освіти восени 1941 р. відбувалося шляхом концентрації матеріальних ресурсів та обладнання і кадрів навколо одного базового навчального закладу. Таким був процес становлення Харківського політехнічного інституту, який виникав на базі колишнього технологічного інституту та інституту металів і силікатів [17]. До складу Харківського університету увійшли 1-й Медичний, 2-й Медичний, Стоматологічний, Фармацевтичний, Гідрометереологічний, Юридичний інститути, а також Інститут іноземних мов. Заклади освіти сільськогосподарського профілю: Зоотехнічний інститут, Ветеринарний інститут, Інститут сільськогосподарської механізації, Інститут агро меліорації та Інститут землеробства, частина Інституту автошляхів увійшли до складу Харківського інституту сільського господарства [18, 134].

Навчальні плани та програми підготовки спеціалістів у системі професійної освіти на теренах РКУ не мали уніфікованого в межах цього окупаційного адміністративно-територіального формування характеру. Єдине,

що об'єднувало споріднені заклади освіти, – це цілком природне і зрозуміле зосередження уваги авторів навчальних програм винятково на наданні необхідних вузькоспеціалізованих професійних знань та вмінь. Загальноосвітня підготовка учнів урізалася до мінімуму, але потрібно віддати належне, – вона все ж здійснювалася.

Військове командування також впливало на процес управління роботою закладів освіти, переглядаючи і затверджуючи навчальні плани фахових шкіл. Наприклад, у квітні 1942 р. керівники органів місцевого управління на Запоріжжі отримали розпорядження № 7-42 сьомого відділу польової комендатури № 679 такого змісту: «На підставі розпорядження 3-42, п. 13, комерційні, технічні та подібні їм школи, які до цього часу давали, крім фахової та технічної зрілості, також зрілість до вступу у вищу школу, повинні бути закриті. Навчання в цих школах можна провадити далі винятково як фахове (без загальної освіти), якщо Господарча Команда або міська відповідна службова частина визнають реальну потребу в підготовці молодих фахівців даного фаху. Навчальні плани треба подавати до Місцевої Комендатури на затвердження. Районні шефи та посадники, так само як і районні шкільні інспектори, мусять подбати за найскоріше виконання цієї вказівки» [19, арк. 10].

Навчальні програми змінювалися весь період окупації та не мали стабільного вигляду. Перед відкриттям шкіл, освітянські чиновники оголошували про створення навчальних програм, проте, вже за кілька тижнів інструктуючи підлеглих, заявляли: «Не час складати нові програми. З більшості програм потрібно вилучити все, що не відповідає новій ситуації, що суперечить новим вимогам часу й обставин. Доповнити програми матеріалом, відповідним до потреб нової школи, пристосовуючи їх до можливостей цього лише року. Потрібно те саме зробити й з підручниками, очистивши їх від більшовицького мотлоху й огидного бруду» [20]. Райхскомісар просив генеральних комісарів надіслати йому зразки навчальних планів, за якими здійснювалася підготовка фахівців [21, 515, 516]. Цей факт є більш

ніж переконливим і доводить відсутність уніфікованих підходів до підготовки професійних кадрів споріднених спеціальностей.

У більшості навчальних закладів професійної освіти встановлювалася плата за навчання. Вона мала різний вигляд і залежала, як правило, від обраного профілю навчання. Наприклад, учні Вінницького будівельного технікуму 1942 р. сплачували по 300 крб. за рік навчання. 1942 р. від плати за навчання було звільнено 80 осіб, як дітей репресованих, пенсіонерів тощо [22, арк. 70].

Учні Київської торговельної школи, яка готувала бухгалтерів, сплачували за повний курс навчання 300 крб. Решту коштів, потрібних для підготовки цих спеціалістів, дотувала міська управа [23].

Навчання у професійних закладах освіти передбачало й певні пільги, зокрема, продуктове забезпечення. Всі учні ремісничих і фахових шкіл забезпечувалися продуктами карточками. Вони відносилися до категорії III – «працюючих в інтересах Німеччини» [24, арк. 32].

Отже, восени 1941 р. значна кількість довоєнних закладів освіти відновила свою роботу. При цьому, організаційна структура, навчально-методичне й наукове забезпечення мало радянський вигляд, з тією лише різницею, що з навчальних планів було вилуче-

но предмети з ідеологічним наповненням.

Процес організації роботи закладів освіти на окупованих теренах України, з формальної точки зору був цілком керований зі сторони центральних відомств і установ Райху, зокрема Райхсміністерства східних окупованих територій, але конфліктна ситуація між Е. Кохом та А. Розенбергом спричинила справжню «війну законів» у освітній сфері, а колізії у прийнятих документах стали повсюдним явищем. Політика окупаційних регіональних адміністрацій, як у зоні відповідальності військової, так і цивільної адміністрації, безпосередньо залежала від особистого бачення німецьких керівників. Ставлення окупантів до проблем гуманітарної освіти полягало в забороні навіть самої ідеї її запровадження.

Заклади освіти самотужки вирішували питання хронічного недофінансування, здійснюючи поступовий перехід до своєрідного «госпрозрахункового принципу».

Доводиться констатувати, що проблема документаційного забезпечення навчальної та господарської діяльності, розбалансованість системи управління, «війна законів», недостатня матеріально-технічна база закладів освіти на українських землях у період німецької окупації в роки Другої світової війни є недостатньо вивченими, чим і зумовлене звернення автора до цієї теми.

### **Використані джерела**

1. Державний архів Київської області Ф. Р-2356. Київська міська управа. оп. 6. Спр. 63. Навчальні плани на 1941 – 1942 рік. – 12 грудня 1941. – 26 жовтня 1942., 53 арк.
2. Голиш Г.М. У вирі війни. Становище неповнолітніх громадян України в 1941-1945 рр. / Г.М. Голиш. – Черкаси : Черкаський ЦНТЕІ, 2005. – 323 с.
3. Державний архів Київської області Ф.Р-2161. Антонівська неповна середня школа відділу освіти Узинської районної управи, с. Антонівка Узинського району Київської області. оп. 1. Спр. 1. Прикази и распоряжения райуправы об укомплектовании и работе школы. – 10 квітня 1943. – 23 липня 1943, 56 арк.
4. Державний архів Рівненської області Ф.Р-33. Рівненська міська управа, м. Рівне оп. 2. Спр. 21. Зразки свідоцтв та звітів. 1941. – 1942., 68 арк.
5. Борисов В. Культурно-освітні процеси у м. Дніпропетровську в умовах німецько-фашистської окупації 1941-1943 рр.) / В. Борисов // Вісник Дніпропетровського університету. – Серія: Історія та археологія. – Вип. 17. – № 1/1. – 2009. – С. 84-89.

6. Гінда В. Відкриття шкіл та організація навчально-виховного процесу в генеральному окрузі «Житомир» (1941-1944 рр.) / В. Гінда // Сторінки воєнної історії України : зб. наук. статей // НАН України. – К., 2007. – Вип. 11. – С. 98-106.
7. Державний архів Херсонської області  
Ф. Р-1942. Комісар м. Херсона, м. Херсон Миколаївської області  
оп. 1. Спр. 19. Доклад и отчет о работе городской управы и вспомогательного управления г. Херсона. – 16 октября 1942. – 12 января 1943, 25 арк.
8. Шайкан В. Ідеологічна боротьба в Україні періоду Другої світової війни 1939-1945 р.р. / В. Шайкан. – Кривий Ріг : КП «Криворізька друкарня», 2010. – 436 с.
9. Нові фахівці // Голос Волині. – 1943. – 16 січня.
10. Кучер В.І. Україна 1941-1944: трагедія народу за фасадом Священної війни : монографія / В.І. Кучер, О.В. Потильчак. – К.; Біла Церква : ТОВ «Білоцерківдрук», 2011. – 368 с.
11. Університет буде працювати по-новому // Дніпропетровська газета. – 1941. – 28 жовтня.
12. Державний архів Київської області Ф. Р-2356. Київська міська управа.  
оп. 6. Спр. 63. Навчальні плани на 1941 – 1942 рік. – 12 грудня 1941. – 26 жовтня 1942., 53 арк.
13. Бідоча Л. Українська інтелігенція в період німецької окупації: соціальний портрет та історична доля / Л. Бідоча // Сторінки воєнної історії України : зб. наук. статей // НАН України. – К., 2007. – Вип. 11. – С. 72-81.
14. Некролог про смерть доцента, кандидата зоологічних наук В.С. Кушніренка // Голос Волині. – 1942. – 3 грудня.
15. Оголошення // Уманський голос. – 1941. – 16 жовтня.
16. Оголошення // Дніпропетровська газета.
17. Погребняк І. Відроджується Харківський Політехнічний Інститут / І. Погребняк // Нова Україна. – 1941. – 12 грудня.
18. Кучмаренко В. Наукові установи Української Академії Наук на окупованих територіях України в 1941-1944 роках / В. Кучмаренко // Історія української науки на межі тисячоліть : зб. наук. праць / відп. редактор О.Я. Пилипчук. – К., 2007. – Вип. 30. – С. 130-137.
19. Державний архів Запорізької області  
Ф.Р-1433. Запорізька міська управа, м. Запоріжжя Запорізької обл.  
оп. 3. Спр. 1. Распоряжения полевой комендатуры №679 по финансовым вопросам, переписка. – 9 октября 1941. – 26 июня 1942., 45 арк.
20. Учительська нарада в Умані // Уманський голос. – 1941. – 30 листопада.
21. Гончаренко О.М. Функціонування окупаційної адміністрації Райхскомісаріату «Україна»: управлінсько-розпорядчі та організаційно-правові аспекти (1941-1944 рр.) : монографія / О.М. Гончаренко. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – 600 с.
22. Державний архів Вінницької області  
Ф.Р-1312. Вінницька міська управа, м. Вінниця.  
оп. 1. Спр. 1408. Сметы административно-хозяйственных расходов Винницкой тюрьмы, областной инспектуры по сортированию зерновых культур, госпиталя военнопленных, техникумов и других предприятий и учреждений города Винница. – 1942., 128 арк.
23. Життя Зінківщини. – 1 квітня. – 1942.
24. Державний архів Полтавської області  
Ф.Р-2293. Учбово-виробничі майстерні при Відділі міського господарства, м. Кременчук Полтавської області.  
оп. 1. Спр. 5. Заяви громадян про зачислення їх робітниками та учнями в учбово-виробничі майстерні. – 1941. – 1943., 198 арк.



### References

1. State Archive of the Kiev region. F. R-2356. Kyivska miska uprava. op. 6. Spr. 63. Navchalni plany na 1941 – 1942 rik. – 12 hrudnia 1941. – 26 zhovtnia 1942., 53 ark. [in Ukrainian].
2. Holysh H.M. (2005). In the midst of war. The situation of minor citizens of Ukraine in 1941-1945. Cherkasy : Cherkaskyi TsNTEI [in Ukrainian].
3. State Archive of the Kiev region. F.R-2161. Antonivska nepovna serednia shkola viddilu osvity Uzynskoi raionnoi upravu, s. Antonivka Uzynskoho raionu Kyivskoi oblasti. op. 1. Spr. 1. Prykazy y rasporyazhenyia raiupravy ob ukomplektovanny y rabote shkoly. – 10 kvitnia 1943. – 23 lypnia 1943, 56 ark. [in Ukrainian].
4. State Archives of Rivne region. F.R.-33. Rivnenska miska uprava, m. Rivne op. 2. Spr. 21. Zrazky svidotstv ta zvitiv. 1941. – 1942., 68 ark. [in Ukrainian].
5. Borysov V. (2009). Cultural and educational processes in Dnepropetrovsk. In terms of the Nazi occupation 1941-1943 years. Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seria: Istorii ta arkeolohiia, 17 (1/1), 84-89 [in Ukrainian].
6. Hinda V. (2007.). The opening of schools and the organization of educational process in general district "Zhytomyr" (1941-1944 years.), 11, 98-106 [in Ukrainian].
7. State Archives of Kherson region. F. R-1942. Komisar m. Khersona, m. Kherson Mykolaivskoi oblasti op.1. Spr.19. Doklad y otchet o rabote horodskoi upravu y vspomohatelnoho upravlenyia h. Khersona. – 16 oktiabria 1942. – 12 yanvaria 1943, 25 ark. [in Ukrainian].
8. Shaikan V. (2010). The ideological struggle in Ukraine during the Second World War 1939-1945 GG / Shaykan Valery. Kryvyi Rih : KP «Kryvorizka drukarnia» [in Ukrainian].
9. New specialists. (1943). Holos Volyni [in Ukrainian].
10. Kucher V.I. (2011). Ukraine 1941-1944: the tragedy of the people behind the facade of Holy War. K.; Bila Tserkva : TOV «Bilotserkivdruk» [in Ukrainian].
11. The University will work in a new way. (1941). Dnipropetrovska hazeta [in Ukrainian].
12. State Archive of the Kiev region. F. R-2356. Kyivska miska uprava. op. 6. Spr. 63. Navchalni plany na 1941 – 1942 rik. – 12 hrudnia 1941. – 26 zhovtnia 1942., 53 ark. [in Ukrainian].
13. Bidocha L. (2007) Ukrainian intelligentsia during the German occupation: social portrait and historical destiny. Storinky voiennoi istorii Ukrainy : zb. nauk. Statei. (Vol. 11), (pp. 72-81). Kyiv [in Ukrainian].
14. Obituary on the death of assistant professor, Ph.D. V.S. Kushnirenko. (1942). Holos Volyni [in Ukrainian].
15. Advertisement. (1941). Umanskyi holos [in Ukrainian].
16. Advertisement. Dnipropetrovska hazeta [in Ukrainian].
17. Pohrebniak I. (1941). Revived Kharkiv Polytechnic Institute. Nova Ukraina [in Ukrainian].
18. Kuchmarenko V. (2007) Scientific institutions Ukrainian Academy of Sciences of Ukraine in the occupied territories in 1941-1944. History of Ukrainian science in the turn of the millennium: Coll. Science. Papers. (Vol. 30), (pp. 130-137). Kyiv [in Ukrainian].
19. State archives of Zaporizhia region. F.R-1433. Zaporizka miska uprava, m. Zaporizhzhia Zaporizkoi obl. op. 3. Spr. 1. Rasporyazhenyia polevoi komendatury №679 po fynansovim voprosam, perepyska. – 9 oktiabria 1941. – 26 yiunia 1942., 45 ark. [in Ukrainian].
20. Teachers meeting in Uman.(1941). Umanskyi holos [in Ukrainian].
21. Goncharenko O.M. Operation of the occupation administration Reichscommisariat «Ukraine»: managerial and administrative, organizational and legal aspects (1941-1944 years): monograph / O.M. Goncharenko: NEA behalf of M, P, Dragomanova 2011. 600 p.
22. State Archive of Vinnytsia region. F.R-1312. Vinnytska miska uprava, m. Vinnytsia. op. 1. Spr. 1408. Smety admynystratyvno-khoziaistvennikh raskhodov Vynnytskoi tiurmy, oblastnoi ynspektury po sortyrovanyiu zernovikh kultur, hospytalia voennoplenikh, tekhnikumov y druhykh predpriiaty y uchrezhdenyi horoda Vynnytsa. – 1942., 128 ark. [in Ukrainian].
23. Zhyttia Zinkivshchyny. (1942). [in Ukrainian].
24. State Archive of Poltava Region. - F.R-2293. Uchbovo-vyrobnychi maisterni pry Viddili miskoho gospodarstva, m. Kremenchuk Poltavskoi oblasti. op. 1. Spr. 5. Zaiavy hromadian pro zachyslennia yikh robotnykamy ta uchniamy v uchbovo-vyrobnychi maisterni. – 1941. – 1943., 198 s. [in Ukrainian].